
РОЗДІЛ I

ДУХОВНІ АСПЕКТИ ЦИВІЛІЗАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ: ІСТОРИЧНІ РЕТРОСПЕКТИВИ

*Лахно Олександр Петрович,
кандидат історичних наук, доцент кафедри
всесвітньої історії та методики викладання історії
ПНПУ імені В. Г. Короленка*

СПРОБИ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ СПІЛКИ ЦЕРКОВ ЄВАНГЕЛЬСЬКИХ ХРИСТІЯН-БАПТИСТІВ У ПЕРІОД ГОРБАЧОВСЬКОЇ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ РАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА (1985-1991 РОКИ)

Із середини 1980-х рр. активно продовжувалася цілеспрямована антирелігійна політика радянської держави – якщо не ліквідувати, то хоча б «одержавити» релігію. Це чітко засвідчували відносини між владою та віруючими. Якщо у взаєминах із Всесоюзною Радою Євангельських християн-баптистів (ВР ЄХБ) був більш-менш повний консенсус, то відносно Спільки церков Євангельських християн-баптистів (СЦ ЄХБ) органи влади активно включали всі механізми репресивно-каральної машини. Зокрема це розгони богослужінь, штрафи, адміністративні арешти на 5, 10 чи 15 діб, неправдиві протоколи та акти, конфіскації майна, кримінальні справи, арешти, суворі вироки, часто за вигаданими звинуваченнями, важкі умови утримання у в'язницях і таборах (там віруючих били, катували, необґрунтовано утримуючи у штрафних ізоляторах та приміщеннях камерного типу, позбавляли передач, побачень, отоварювання грошей тощо). Практикували також фабрикування, за вказівками органів КДБ, нових кримінальних справ на віруючих церкви ЄХБ, які перебували в місцях позбавлення волі, попередню підготовку лжесвідків із судимих кримінальних злочинців (за їх показами в'язні-баптисти отримували нові терміни) тощо.

Передовсім владні структури переслідували керівний орган опозиційної церкви — Раду церков Євангельських християн-баптистів (РЦ ЄХБ). Зокрема, у 1985 р. посилили розшук голови РЦ Г. Крючкова, який здійснював керівництво у важких умовах,

далеко від дому та сім'ї. Значна кількість залізничних кас країни, інші установи мали його світлини [9, арк. 2].

Майже увесь склад РЦ ЄХБ упродовж 1985-1986 рр. перебував у в'язницях, таборах чи на засланні [28, с. 342-343]. Тих, чий термін ув'язнення закінчувався, не звільняли; їм продовжили терміни за сфабрикованими кримінальними справами. Така доля спіткала І. Антонова, М. Батуріна, Я. Іващенко, О. Козорезова, Г. Костюченка, В. Маркевича, Д. Мінякова, П. Ритікова, П. Румачика, Я. Скорнякова, М. Хорєва [9, арк. 3-6].

Упродовж 1985 р. особливо жорстоких переслідувань зазнала Рада родичів в'язнів Євангельських християн-баптистів (РРВ ЄХБ), яку складали багатодітні матері, чоловіки яких були неодноразово засуджені за віру в Бога до різних термінів позбавлення волі. Діяльність РРВ не можна назвати підпільною. Це помітно хоча б із того, що її представники відкрито подавали клопотання до керівництва країни про нормалізацію відносин між атеїстичною державою та церквою ЄХБ, шляхом припинення незаконних дій щодо віруючих представниками органів влади на місцях і в центрі. Рада отримувала копії листів-клопотань, телеграм і термінових повідомлень від віруючих, а оригінали заяв останні спрямовували безпосередньо до центральних та місцевих органів влади. Усі такі заяви Рада вміщувала в «Бюллетенях Совету родственников узников ЕХБ».

Про ставлення місцевих органів влади до віруючих церкви ЄХБ, їх заяв і клопотань красномовно свідчить голова міської ради м. Ківерці Волинської обл. М. Туровська. Під час судового засідання вона цинічно заявила: «Я — радянська влада, мені дано право робити з вами все, що мені заманеться, і за це я відповідати не буду. Що в акті я напишу на будь-кого з вас, — мені повірять, а не вам, хоча ваші скарги і підписують по 80 чоловік, та хіба ви люди, та на вас взагалі ніхто не звертає уваги!» [17, с. 18]. Мабуть, краще було б, якби представники влади дійсно не звертали уваги, аніж така «увага» з боку владних органів до віруючих...

Незважаючи на переслідування, РРВ ЄХБ продовжувала клопотати перед представниками центральних органів управління республік, Союзу, а також перед різними міжнародними організаціями. Суть цих клопотань зводилася до

таких пунктів: припинення утисків і фізичного знищення опозиційних віруючих; знущань із тих членів церкви ЄХБ, які знаходилися в місцях позбавлення волі; заборона фабрикування нових кримінальних справ на засуджених; термінове звільнення з місць позбавлення волі повторно засуджених та віруючих пенсійного віку, з метою уникнення смертельних випадків в умовах виправно-трудоих таборів; зміна законодавства про культу; перегляд справ повторно засуджених віруючих церкви ЄХБ без звільнення та засуджених за ст. 142 КК РРФСР і відповідними статтями союзних республік; створення компетентної комісії із неупередженої перевірки умов утримання віруючих в'язнів; надання можливості віруючим в'язням мати Біблію для особистого користування; скасування нагляду, накладеного на звільнених віруючих громад ЄХБ і не застосування його в подальшому [5, с. 6; 22, с. 6-7].

Члени РРВ ЄХБ також зазнавали переслідувань. Органи прокуратури, міліції та КДБ вилучали у них копії документів і бюлетені, у подальшому використовуючи в судах для звинувачення віруючих у негативному зображенні радянської дійсності.

У цьому плані досить показова доля голови РРВ ЄХБ О. Козорезової (очолювала Раду з 1979 р.) [27]. Після відкриття кримінальної справи за ст. 138, ч. II, ст. 187, ч. I та ст. 209, ч. I Кримінального кодексу УРСР вона була змушена піти з дому (Ворошиловград, зараз — Луганськ). 15 липня 1985 р. Ворошиловградська обласна прокуратура підписала санкцію на її арешт і оголосила всесоюзний розшук. Варто зазначити, що Олександра Тимофіївна була матір'ю десяти дітей, до того ж троє з них — неповнолітні; один із синів (у віці 23 р.) — інвалід I групи, 14-річна донька хвора на важку форму цукрового діабету, який розвинувся у результаті сильного переляку під час обшуку. Таким чином, ці діти залишилися сиротами, без матері та батька [15, с. 16-18].

Подібна ситуація була і з іншим членом РРВ ЄХБ У. Германюк. Її заарештували 23 липня 1985 р. у с. Владіміровка Сакського району Кримської обл. і тримали в слідчому ізоляторі Харкова [18, с. 28-29]. У. Германюк — мати п'ятьох дітей, пенсіонерка, хвора жінка, але органи прокуратури тривалий час приховували її місцезнаходження від дітей. Діти клопотали про

звільнення матері, їздили на прийом до Прокуратури СРСР, до Президії ВР СРСР, але суд над нею все одно відбувся. Він проходив на території воєнного заводу в м. Дергачі Харківської обл. упродовж 18-19 вересня 1985 р.

У. Германюк засудили до 3 років позбавлення волі. У провину їй поставили керівництво та організацію зібрань віруючих. РРВ ЄХБ у своїй інформації, перелічуючи захворювання У. Германюк (гіпертонія II ступеня, ішемія, атеросклероз, порок серця, хронічний бронхіт, нирково-кам'яна хвороба та хронічний гастрит [16, с. 53]), робить висновок, що «органи КДБ, визначивши цій хворій літній жінці такий суворий термін, розраховують на те, щоб прискорити настання її смерті у важких умовах табірної режиму» [9, арк. 7].

Загалом, упродовж 1985 р. заарештували 44 служителів СЦ, а чотирьох не звільнили після закінчення терміну ув'язнення, продовживши його. У цілому, за даними РРВ ЄХБ, станом на 1 січня 1985 р. в ув'язненні перебував 161 віруючий [22, с. 6; 21, с. 16]. В основному всі суди над ними проходили за зачиненими дверима.

У 1985-1986 рр. також не змінилося становище віруючих в'язнів. Методи глумління, репресій стали ще більш «вишуканими». Представники адміністрації виправно-трудова таборів часто заявляли і самим ув'язненим, і їхнім сім'ям, що вони «згнують» або «знищать» засудженого християнина. Дружинам вони говорили: «Більше не побачиш його» і т. і. Також майже всі віруючі в ув'язненні відчували утиски в листуванні. Аж до того, що їх зовсім позбавляли цієї форми спілкування з рідними і друзями. Причина — згадка про Бога та цитати із Біблії. За віруючими, звільненими з в'язниці чи табору, встановлювали нагляд.

Однією з каральних установ, де утримували віруючих, була спецпсихлікарня. Так, В. Хайла, мешканця Ворошиловградської обл., батька 15 дітей, у листопаді 1985 р. із невідомих причин перевели з Дніпропетровська до спецпсихлікарні м. Благовещенськ Амурської обл. РРФСР (на шостому році перебування в звичайній психлікарні). В. Хайла помістили до психлікарні лише за те, що вимагав для себе та своєї сім'ї права жити по-християнськи, описуючи всі беззаконня місцевих органів влади [8, с. 151].

Дітей віруючих церкви ЄХБ у багатьох містах країни органи прокуратури допитували за відсутності батьків. Траплялися випадки, що через допити дітей у школі батьки були змушені не пускати їх на навчання. З цієї причини, наприклад, 26 школярів не ходили до школи в с. Усатово Одеської обл. чотири дні [9, арк. 18].

Переслідували також дітей, які відвідували Київську церкву ЄХБ. Після розгонів богослужінь неповнолітніх відводили до міліції без батьків, тримали там довго, допитували, відпускали додому інколи о другій годині ночі, коли припинявся рух міського транспорту. Малолітнім дітям погрожували відправкою до спецколонії, закривали в темній кімнаті, вимикаючи світло. 5 травня 1985 р. у відділенні міліції Дніпровського району Києва побили 15-річного Геннадія Шупортяка [9, арк. 20].

Органи КДБ, міліції та виконкоми місцевої влади повсякчас розганяли богослужіння, накладали на віруючих штрафи, часто й адміністративні арешти на 10-15 діб. Вінниця, Запоріжжя, Київ, а також Дніпропетровська, Сумська, Ворошиловградська, Волинська, Донецька, Харківська та Закарпатська обл. — ось далеко не повний перелік місць, де здійснювали розгони мирних богослужінь. Крім служінь, розганяли весілля віруючих (у Харківській, Волинській і Донецькій обл.) і навіть поховання. Восени скрізь забороняли «свята жнив», аби віруючі церкви ЄХБ не збиралися на урочистості.

Наймасовішими порушеннями законів владою були обшуки в помешканнях прибічників РЦ ЄХБ, під час яких конфіскували всю літературу, зошити і навіть папірці, де згадувалося слово «Бог».

Про справжній зміст подібних обшуків говорить такий факт. 17 жовтня 1985 р. співробітники міліції прийшли з обшуком у дім М. Савченка, котрий мешкав у м. Кривий Ріг. У санкції на обшук було написано, що розшукується викрадений мотоцикл, але шукати «викрадений мотоцикл» пішли не в сарай, а в будинок, де нищпорили в шафах, на полицях, в одязі, навіть книгах. Замість мотоцикла конфіскували всю християнську літературу. На заперечення господаря дому: «Біблія та Євангеліє — це не мотоцикл!», представник міліції В. Сапко

сказав: «А це ми перевіримо!» [15, с. 18]. У м. Кременчук Полтавської обл. у служителя ЄХБ В. Шмиголя провели обшук у справі його брата, звинуваченого в спричиненні матеріальних збитків будівельній організації, де той працював. Проте шукали не будівельний матеріал, а вилучали релігійну літературу, магнітофонні касети та особисті рукописи господарів [9, арк. 2].

Часто обшуки проводили за відсутності господарів будинку, навіть зі зломом дверей (як-от, у Ізмаїлі Одеської обл. у квартирах Левицького і Гладірової). У квітні 1985 р. у Донецькій обл. обшуки пройшли в будинках 14 віруючих. Численні всесоюзні обшуки, у яких найактивнішу участь узяли працівники КДБ, відбулися з 12 липня до кінця серпня. Вилучали всю християнську літературу, видану РЦ ЄХБ, а також надруковану за кордоном чи без зазначення видавництва; магнітофони, касети, друкарські машинки, папір (навіть одну пачку), стрічки для друкарських машинок, фотоапарати, фотокамери тощо. У будинку Козорезових у Ворошиловграді обшук тривав 11 год. Було вилучено християнську літературу, рукописи, магнітофонні касети, документи РРВ ЄХБ. На кінець обшуку, увечері того ж дня, у будинок Козорезових прибули 17 працівників КДБ (після закінчення обшуків у будинках інших прибічників РЦ у Ворошиловграді) [10, арк. 1-2].

Репресіям над сім'єю Козорезових передували спецзаходи, спрямовані на підрив авторитету та посилення недовіри до лідерів церкви з боку віруючих. Для цього від імені начебто братів і сестер ворошиловградської громади органи КДБ та безпосередньо уповноважений у Ворошиловградській обл. поширили поміж віруючих різних міст анонімний лист про О. Козорезову, У. Германюк і С. Юдінцеву. У ньому жінок на основі перекручених фактів зображували негативно. Голову РЦ Г. Крючкова представляли як покровителя усіх «нечистих справ» РРВ ЄХБ. Лист був написаний грамотно, освіченою людиною, очевидно, з досвідом такої роботи [10, арк. 1].

Найчастіше діяльність віруючих-прибічників СЦ ЄХБ органи влади розглядали крізь призму адміністративних правопорушень. Переважна їх більшість закінчувалася постановами про накладення штрафів. Інколи ситуація доходила до повного абсурду. Наприклад, у Вінниці сім'ю Машницьких усього лише за 6 місяців оштрафували на підставі 51 постанови

на суму 1 100 крб.

Усі ці постанови були видані через порушення Указу Президії ВР УРСР від 26 березня 1966 р., тобто за проведення «обряду релігійного культу на нелегальному зібранні віруючих ЄХБ» і надання «свого будинку для проведення нелегального зібрання віруючих ЄХБ». До того ж, голову сім'ї Машницьких двічі оштрафували заочно, а його неповнолітню дочку Галину — також двічі по 25 крб. [22, с. 8-13].

Таким чином, вище наведені факти свідчили про нехтування елементарними правами, гарантованими Конституцією СРСР, такими, як свобода совісті та слова, недоторканість житла, незалежність церкви від держави тощо. Лише за те, що служителі СЦ ЄХБ і віруючі цієї церкви відстоювали духовну незалежність релігійної організації від атеїстичної держави, вони отримували тривалі терміни ув'язнення. Після звільнення за ними, як правило, встановлювали адміністративний нагляд. При здійсненні нагляду тероризували не лише того, за ким він встановлювався, але й усю його сім'ю.

У 1985 р. повторювалися випадки жорстокого побиття віруючих в'язнів налаштованими проти них адміністрацією табору ув'язненими. Цілком красномовними були вислови посадових осіб про продовження термінів позбавлення волі у випадку, якщо в'язні або їх родичі будуть направляти клопотання урядовим інстанціям. У 1985 р. уперше застосували нечувані до цього методи впливу: працівники КДБ використовували сильнодіючі хімічні засоби, які діяли на нервову систему, з метою отримання необхідних їм свідчень про церкву та її служителів. Для продовження термінів «в'язням совісті» адміністрація почала застосовувати ст. 70 КК РРФСР і відповідні їй статті союзних республік (звинувачення в антирадянській пропаганді та агітації). Так віруючих церкви ЄХБ показували ворогами народу та держави. Ця стаття давала можливість засуджувати віруючого на більш тривалий термін — аж до 12 років.

Упродовж 1985-1986 рр. посилили переслідування багатодітних матерів (особливо членів РРВ ЄХБ) аж до позбавлення волі тільки за те, що вони надсилали клопотання про ув'язнених віруючих. Почастішали переслідування на дітей віруючих, випадки їх допитів без присутності батьків, погрози забрати дітей, позбавити батьків їх прав. Були навіть випадки

побиття дітей за релігійними мотивами (м. Орджонікідзе, м. Київ). Знову конфісковували та руйнували приватні будинки, надані віруючими для богослужіння, штрафували та обшукували, переслідували видавництво «Християнин» і вилучали вже надруковану релігійну літературу.

В. Єленський слушно зауважує, що «бунтівні церкви» полегшували долю віруючих, які входили в офіційно визнані громади і функціонування самих легальних структур» [5, с. 39]. Це прямо стосується СЦ ЄХБ як найбільш організованої конфесії серед опозиційних владі церков.

Упродовж 1986 р. в Україні заарештували чимало активістів церковної опозиції об'єднання ЄХБ [11, арк. 1; 1, с. 3-5; 12, с. 4, 5, 41-47]. Наступного року арешти й суди продовжувалися [13, с. 4; 2, с. 4, 23-24].

Лише офіційне проголошення курсу на перебудову радянського суспільства та спроби запровадження гласності М. Горбачовим спочатку пригальмували, а наприкінці 1988 р. остаточно зупинили репресії за релігійною ознакою.

В усіх документах РЦ ЄХБ періоду горбачовської «перебудови» постійно наголошувалося на тому, що не можна зупинити роботу з пробудження зареєстрованих і незареєстрованих церков. Потрібно й далі продовжувати взаємодію з ними, нести до них «Братские листки», «Сообщения», журнали духовно-настановчого характеру, Євангелія, надруковані підпільним видавництвом «Християнин», збірки духовних пісень, молитися за них тощо [7, с. 59-60].

Віруючі, які належали до різних спілок ЄХБ, не завжди ворогували між собою. Були приклади, коли прибічники РЦ і РРВ, працівники видавництва, їхні лабораторії та друкарські пункти знаходили сховище в друзів із зареєстрованих громад ВС ЄХБ. Декого з прибічників ВР через їх допомогу незареєстрованим громадам покарали відлученнями та роками ув'язнення.

Часто прибічникам РЦ доводилося чути від окремих віруючих офіційної Спілки наступні слова: «Я повністю підтримую програму РЦ, але я проти практики її окремих служителів. Згідно з документами й словами, ідея та курс РЦ притягує до себе багатьох християн, а практика деяких служителів відштовхує їх від неї» [7, с. 61].

Актив автономно зареєстрованих громад ЄХБ, незважаючи на офіційну реєстрацію, також продовжував зберігати зв'язки з прибічниками РЦ. Потрапляти під повний контроль офіційного центру вони категорично відмовлялися [4, арк. 56].

Слід також відзначити, що наприкінці 1980-х рр. прибічники опозиції виробили власну незалежну від політичних угруповань і національних організацій позицію. Вони різко активізувалися, мали значний приплив нових членів, розширювали публічну місіонерську діяльність, зміцнювали контакти зі своїми зарубіжними однодумцями. У виборчих кампаніях в умовах багатопартійності сформували свої орієнтири, специфічну позицію [23, арк. 88].

Про активізацію боротьби прибічників РЦ ЄХБ за легалізацію діяльності громад СЦ свідчить низка масових заходів. Так, наприклад, упродовж 1-2 травня 1988 р. у Фастівському районі Київської обл. були проведені нелегальні збори віруючих у кількості близько 1 500 осіб, переважно молоді, з Києва та областей республіки. 8 травня подібне зібрання відбулося в Біляївському районі Одеської обл. Віруючі прагнули легалізувати масові заходи в лісах і парках, відкрити релігійну пропаганду в місцях відпочинку, громадському транспорті, поширення самвидаву тощо. Прибічники РЦ вимагали повної відміни обов'язкового атеїстичного виховання та безперешкодної пропаганди релігії — з вільним використанням друку, радіо, телебачення; клопотали про дозвіл необмежених зв'язків із зарубіжними релігійними організаціями та ліквідацію контролю з боку органів влади за діяльністю релігійних об'єднань [24, арк. 23-24].

Одночасно з такими акціями в церкві опозиційних віруючих конфесії ЄХБ здійснювалися структурні зміни. Це була спроба через реформування окремих підрозділів керівного апарату об'єднання пристосуватися до нових умов існування.

25 вересня 1987 р. РЦ своїм рішенням реорганізувала РРВ ЄХБ у Відділ заступництва РЦ ЄХБ (ВЗ РЦ ЄХБ). Наголошено, що РРВ мала тимчасовий статут і обмежені завдання, а тому виникла потреба в заснуванні постійної організації в складі РЦ [20, с. 1].

Після звільнення з радянської в'язниці (у грудні 1988 р.) останнього в'язня-віруючого ВЗ РЦ ЄХБ перейменували на

Російську Місію Благовістя (Russian Gospel Ministries). Відтоді ця організація на чолі з Г. Вінсом надавала значну допомогу помісним церквам у євангелізації населення СРСР. Місія масово друкувала та надсилала книги Святого Письма; перекладала коментарі до них, інші настановчі книги; збирала засоби для будівництва молитовних будинків, матеріальну підтримку пасторів, організацію дитячих християнських таборів і семінарів для пасторів церкви [14, с. 5].

Перший після переслідувань з'їзд СЦ ЄХБ, з деяких міркувань названий Всесоюзнаю нарадою, відбувся в Ростові (РРФСР) у 1989 р. [14, с. 13]. На ньому з новою силою вибухнули подальші розколи в середовищі СЦ, що значно ослабило колись міцне й згуртоване братство незалежних громад.

Варто звернутися до аналізу якісного та кількісного складу громад СЦ у розглядуваний період. Зокрема, проведений інспектором уповноваженого РСР при РМ УРСР у Донецькій обл. І. Козловським якісний аналіз складу незареєстрованих (СЦ) і зареєстрованих (ВС ЄХБ) громад показав істотні відмінності між ними. У середині 1985 р. серед віруючих СЦ було значно більше молоді до 30 років — 42,9% (в офіційно зареєстрованих громадах — 10 відсотків); майже в два рази більше чоловіків — 36,7% (20% у прибічників ВР); у 3,4 рази вищий відсоток робітників — 57,9% (17% у прибічників ВР). З цього робимо висновок, що основна пропагандистська робота серед віруючих СЦ проводилася в навчальних закладах і трудових колективах [3, арк. 1-2].

За офіційною статистикою, на 1 січня 1989 р., у всесоюзному масштабі, членів ВС ЄХБ налічувалося 237 170. Громади СЦ ЄХБ нараховували 15 308 осіб, а до автономних церков ЄХБ належало 7 773 віруючих [19]. М. Бурдо називав цифру віруючих СЦ — 100 000, ураховуючи сюди незареєстровані та зареєстровані автономні громади й групи, а також дітей, які відвідували молитовні зібрання. Проте, ця цифра, зважаючи на підпільний і нелегальний їхній стан, є також лише гіпотетичною [26, с. 129].

Станом на 1 січня 1991 р. в Україні нараховувалося 1 062 громади ЄХБ під керівництвом ВР ЄХБ і зареєстрованих церков на автономних правах, а також обліковувалося 73 громади СЦ ЄХБ, керівним духовним центром яких була РЦ [6, с. 97].

Здобута релігійна свобода у ході перебудови радянського суспільства поставила РЦ перед великим колом проблем. Після 1988 р., коли на волю вийшов останній в'язень церкви ЄХБ, у середовищі віруючих СЦ запанувала розгубленість. Зненацька виникло багато питань: про ставлення до зареєстрованих братів і сестер, одновірців за кордоном, духовну освіту, внутрішній порядок, духовну дисципліну тощо. У цій ситуації стало очевидним, що Г. Крючков був не зацікавлений у підготовці добре освічених проповідників — мабуть, тому, що вони могли б піддати критиці його диктаторський стиль керівництва [25, с. 211-212].

Виникли глибокі суперечності, які торкалися сутності громади: наскільки вузькою та закритою вона повинна бути, як далеко може сягати свобода євангелізації, чи варто її взагалі відхиляти, наскільки суворою зберігати надалі виниклу в умовах переслідувань і необхідну тоді для виживання дисципліну окремих членів громад та громад у цілому, чи можливе її пом'якшення.

Також постало питання про відносини з братами на Заході: у США — з Г. Вінсом і його організацією допомоги, у Німеччині — з емігрантськими менонітсько-баптистськими організаціями. Брати на Заході закликали до повної відкритості, вимагали визнання їх права контролю над товарами й грошима, які з 1989 р. як допомога поставлялися незареєстрованим громадам. Цю вимогу різко відхилив Г. Крючков, П. Петерс та інші керівники РЦ. Такий контроль звісно ж підірвав би авторитет Г. Крюčkова, тому він розцінив його як недовіру до себе. Навіть у найменшій відкритості Г. Крючков бачив небезпеку розмивання та релятивації усіх збережених за роки переслідувань духовних цінностей. Це, на його думку, через «інфіковані плоралізмом західні уявлення» ставило б під сумнів питання міцності і внутрішньої дисципліни громад. Тому РЦ ЄХБ зайняла щодо Заходу різко негативну позицію, вважаючи, що він принесе зло та вади дехристиянізованого західного світу.

Уже в 1993-1994 рр. стався серйозний розрив між жорстко налаштованим ядром РЦ на чолі з Г. Крючковим (він традиційно намагався зберегти притаманні підпіллю форми релігійного життя та яскраво виражені диктаторські структури) і тими

громадами, які боролися за внутрішню свободу, автономію окремих громад (конгрегаціоналістський принцип) у поєднанні з баптистським принципом координуючого, а не централістсько-диктаторського керівництва.

Г. Крючков стверджував, що під його керівництвом знаходилося біля 1 000 громад, які налічували близько 80 000 членів церкви СЦ ЄХБ. Проте, це твердження не має документального підтвердження.

У 1997 р. в одному із приватних листів Г. Вінс коментував нові умови діяльності таким чином: «Релігійна свобода прийшла так зненацька, що багато з тих, хто раніше піддавався переслідуванням, виявився не готовим до неї — ці люди все ще почувають себе так, начебто їм на кожному кроці загрожує небезпека... В обстановці репресій «незареєстровані» зразково проповідували та займалися місіонерською діяльністю, тільки вони таємно друкували християнську літературу... Тепер же ті, кого раніше переслідували, виявилися не в стані скористатися новими можливостями. Вони живуть у минулому» [25, с. 213].

Таким чином, з проголошенням курсу на «перебудову» та фактично офіційним відзначенням 1000-ліття хрещення Київської Русі в 1988 р. виникли нові умови для діяльності всіх громад ЄХБ у СРСР. Зміни в політиці призвели до законодавчих новацій, які дозволили багатьом церквам вийти із підпілля та розгорнути широку евангелізаційну роботу.

Національне відродження й утворення незалежних держав на теренах Радянського Союзу істотно вплинули на процеси у ВС ЄХБ та інших євангельсько-баптистських об'єднаннях. У 1990 р. на 21-му з'їзді церков ЄХБ України, який проходив 25-27 січня, було проголошено створення самостійної Спільки ЄХБ України. Станом на 1 січня 1992 р. вона нараховувала 1 100 громад (96 000 віруючих). Проте, це не рахуючи громад РЦ ЄХБ, об'єднань автономних і незалежних церков, які склали ще біля 20% від цієї кількості християн. Також потрібно зазначити, що в 1990-1991 рр. зі складу об'єднаної Спільки вийшли майже всі п'ятидесятники.

Після розпаду СРСР СЦ ЄХБ зберегла свою структуру в межах колишнього Союзу й була поділена на 12 об'єднань, територіальні межі яких не завжди співпадали з державним і адміністративним поділом. Українські церкви СЦ наразі входять

до ростово-донецького, харківського, одеського, київського та західноукраїнського об'єднань.

Третьою євангельсько-баптистською спілкою, яка діє в Україні, є Братство незалежних церков і місій, засноване в 1987 р. керівниками незалежних церков, які підписали документ, що визначив структурну основу майбутньої спілки. У 1988 р. керівники незалежних церков зверталися до обох Спілок ЄХБ зі своїми пропозиціями щодо створення єдиної Спілки. Проте відповіді жодної зі сторін вони не отримали.

Керівники незалежних церков позиціонувалися як «незалежне братство», але офіційно ця спілка почала діяти лише із 1993 р. Її очолив колишній активний діяч РЦ ЄХБ М. Величко (Київ).

Таким чином, як бачимо, незалежна Україна отримала в спадок від Радянського Союзу розділене на кілька частин, часто антагоністично налаштованих одна проти одної, братство віруючих ЄХБ. Мова про якесь об'єднання між ними уже навіть не ведеться.

Список використаних джерел і літератури

1. Арестованы. *Бюллетень Совета родственников узников ЕХБ*. 1986. №134.
2. Арестованы. *Бюллетень Совета родственников узников ЕХБ*. 1987. №140.
3. Державний архів Донецької області. Ф. Р-4021: Отдел по делам религий Донецкой областной государственной администрации. Оп. 1. Спр. 203: Документы о деятельности «Совета Церквей ЕХБ» (заявления, обращения, справки и др. (1962-1986 гг.).
4. Державний архів Харківської області. Ф. Р-3858: Отдел по делам религий Харьковской областной государственной администрации. Оп. 17. Спр. 97: Документы облисполкома о религиозной обрядности, изучении проповеднической деятельности служителей культа в религиозных общинах области и другим вопросам за 1985 г.
5. Єленський В. Є. Державно-церковні взаємини на Україні (1917-1990). К.: Т-во «Знання» УРСР, 1991. 72 с.
6. Історія християнської церкви на Україні: Релігієзнавчий довідковий нарис / АН України. Відділення релігієзнавства Інституту філософії; Редкол.: О. С. Онищенко (відп. ред.) та

-
- ін. К.: Наукова думка, 1992. 104 с.
7. Крючков Ю. К. Внутрицерковное Движение ЕХБ в бывшем Советском Союзе. Сакраменто (США): Б. и., 2001. 70 с.
 8. Лахно О. П. Один рік з історії протистояння між органами радянської влади та Спільною Церквою Євангельських християн-баптистів. *Історична пам'ять: Науковий збірник*. 2004. №2. С. 147-155.
 9. Научный архив научно-исследовательского Центра «Мемориал» (Москва). Ф. 160. «Отчетное письмо за 1985 г. Совета родственников узников евангельских христиан-баптистов, осужденных за Слово Божие в СССР».
 10. Научный архив научно-исследовательского Центра «Мемориал» (Москва). Ф. 160. «Срочное сообщение СРУ ЕХБ, осужденных за Слово Божие в СССР №7» от 23 июля 1985 г.».
 11. Научный архив научно-исследовательского Центра «Мемориал» (Москва). Ф. 160. «Срочное сообщение СРУ ЕХБ, осужденных за Слово Божие в СССР №9».
 12. Осужденны. *Бюллетень Совета родственников узников ЕХБ*. 1986. №138.
 13. Осужденны. *Бюллетень Совета родственников узников ЕХБ*. 1987. №139.
 14. Памяти Г. П. Винса (некролог). *Слово истины*. 1998. №1.
 15. Положение узников и их семей. *Бюллетень Совета родственников узников ЕХБ*. 1986. №133.
 16. Разгоны богослужебных собраний, штрафы, обыски, аресты. *Бюллетень Совета родственников узников ЕХБ*. 1985. №132.
 17. Разгоны богослужений, штрафы, обыски, аресты. *Бюллетень Совета родственников узников ЕХБ*. 1985. №126.
 18. Разгоны молитвенных собраний, штрафы, обыски, аресты, увольнения с работ и другие преследования христиан. *Бюллетень Совета родственников узников ЕХБ*. 1985. №131.
 19. Сообщения. *Информационный бюллетень*. 1989. №1.
 20. Сообщения. *Совет Церквей ЕХБ. Отдел заступничества*. 1988. №1 (апрель).
 21. Сообщения. *Совет Церквей ЕХБ. Отдел заступничества*. 1988. №2 (декабрь).
 22. Ходатайства Совета РУ ЕХБ. *Бюллетень Совета родственников узников ЕХБ*. 1985. №129.

-
23. Центральний державний архів громадських об'єднань України. Ф. 1: Центральний Комітет Комуністичної партії України (особливий сектор — секретна частина). Оп. 32. Спр. 2771: Записки, довідки, інформації ЦК КПРС, ЦК Компартії України, Ради у справах релігій при Раді Міністрів УРСР, МЗС УРСР, Держтелерадіо УРСР, наукових установ, інших організацій про релігійну ситуацію в західних областях УРСР, перший Всесвітній Собор духовної України, політику Компартії України в галузі релігії, основні напрямки зарубіжної католицької та уніатської радіопропаганди українською мовою, інші питання стосунків різних конфесій та релігійного життя.
 24. Центральний державний архів громадських об'єднань України. Ф. 1: Центральний Комітет Комуністичної партії України (особливий сектор — секретна частина). Оп. 25. Спр. 3329: Листи, інформації ЦК Компартії України, обкомів партії, Ради у справах релігій при Раді Міністрів УРСР, Митрополита Київського і Галицького, екзарха України Філарета про релігійний стан у протестантських об'єднаннях республіки, заходи по протидії спробам адміністрації США втручатись у внутрішні справи України, святкування у м. Києві 1000-річчя введення християнства на Русі.
 25. Чёрнер Г. Хорошего держитесь: Церкви и религиозные объединения в Российской державе, Советском Союзе и независимых государствах, возникших после его распада. Х.: Майдан, Фолио, 1999. 487 с.
 26. Bourdeaux M. Gorbachev, glasnost and the gospel. London, etc.: Hodder & Stoughton, 1990. 226 p.
 27. Mrs. Kozorezova forced underground! *Prisoner Bulletin*. Autumn 1985 (Vol. 6, #4). PP. 2-3.
 28. Sawatsky W. Protestantism in the USSR. *Religious policy in the Soviet Union* / Ed. by S. P. Ramet. Cambridge: Cambridge univ. press, 1993. PP. 319-349.

* * *